

Володимир Клапчук

ПРОБЛЕМИ ПОЛОНИНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ГУЦУЛЬЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТЬ

Гуцульщина володіє великим потенціалом полонин, які в досліджуваній період використовувались не завжди раціонально. Неодумане полонинське господарство привело до запустіння високогірних пасовищ, їх забруднення, виснаження та заростання непродуктивними рослинами. Негативний вплив на розвиток полонинського господарства мали лихварі та великі землевласники, – селяни ж стали заручниками їх сваволі. Різко зменшувалось поголів'я худоби через нестачу кормів. Все це, а також податковий тягар, лихварство, злидні, голод, жорстоке політичне і національне гноблення стали негативними віхами у розвитку полонинського господарства Гуцульщини.

Ключові слова: Гуцульщина, полонина, лихварі, землевласники, худоба.

Гуцульщина владела большим потенциалом полонин, которые использовались не всегда рационально. Неосмысленное полонинское хозяйство привело к запустению высокогорных пастбищ, их загрязнению, истощению и зарастанию непродуктивными растениями. Негативное влияние на развитие полонинского хозяйства имели ростовщики и большие землевладельцы; крестьяне стали заложниками их произвола. Резко уменьшалось поголовье скота из-за нехватки кормов. Все это, а также налоговый пресс, ростовщичество, бедность, голод, жестокий политический и национальный гнет стали негативными вехами в развитии полонинского хозяйства Гуцульщины.

Ключевые слова: Гуцульщина, полонина, ростовщики, землевладельцы, скот.

Guzulshyna has a large potencial of mountain pasture-ground, which hasn't been used always in a proper way during researching period. Allconsidered household of mountain pasture-ground has led to deserting state, its pollution and growing of unproductive plants. Powerful landlords and money-lenders had a negative influence on the development of mountain pasture-ground, so peasants have become

their hostages. The total number of cattle has incredibly fallen down because of feed absence. Also tax burden, usury, bad living conditions, hunger, cruel political and national oppression have made negative influence on the development of Guzulshyna's mountain pasture-ground.

Key words: *Guzulshyna, mountain pasture-ground, money-lenders, landlords, cattle.*

Впродовж багатьох поколінь на гірських полонинах виробився певний досвід у веденні і організації випасу худоби та догляду за нею, у спорудженні жилих і господарських будівель, виготовленні знарядь праці і речей побуту пастухів, переробці молока. Тому вивчення матеріальної культури гірських пасовищ Гуцульщини має важливе значення і для сучасних загальногосподарських справ окремих груп українського народу.

Своєрідна культура і побут населення Гуцульщини, серед яких і особливості полонинського господарства, викликали особливе зацікавлення дослідників. Першим у загальних рисах описав заняття гуцулів полонинським господарством один із членів «Руської трійці» І. Вагилевич [4, с. 1-31; 5, с. 17-36; 49, с. 475-498]. Вивченням побуту і фольклору гуцулів займався і Я. Головацький [6, с. 49-94], який у 1878 р. серед основних занять гуцулів виділив тваринництво, описав полонинський хід, обов'язки ватага та пастухів, звернув увагу на полонинське будівництво тощо. Певний внесок у висвітлення полонинського господарства Гуцульщини зробив С. Витвицький [51]. Багатою духовною культурою населення Гуцульщини захоплювався і польський етнограф В. Поль [42, с. 359-393]. Інший польський історик А. Бельовський розповів про побут гуцулів і бойків, вказав на відмінності у заняттях населення цих етнографічних груп українського народу, описав полонинський хід та життя пастухів на полонинах [31, с. 653-735]. Окреме місце належить польському етнографу та фольклористу О. Кольбергу. У багатотомній роботі «Ruś karpacka» [38] автор, крім власних матеріалів, подав також результати досліджень В. Завадського [52], який, у свою чергу, детально описав особливості полонинського господарства.

Внаслідок багаторічних подорожей по Гуцульщині велику увагу заняттям галицьких гуцулів приділяв Л. Вайгель, який подав опис полонинського ходу, розповів про життя пастухів, оплату їх праці, про виготовлення бринзи і видачу її власникам овець [50, с. 49-86]. Вивченням полонинського господарства займався також український громадський діяч Р. Заклинський [9], який вказував на важке

життя пастухів. Велике значення мала етнографічна характеристика гуцульського населення польським етнографом І. Коперніцьким [39]. Його роботу позитивно оцінив І. Франко, проте слушно відзначив, що автору не слід було відокремлювати полонинців і бойків, як і тухольців та лемків, в окремі етнографічні групи.

Заслужують уваги і праці Р.Кайндля, в яких чимало місця відведено матеріальній і духовній культурі полонинського господарства буковинських гуцулів [36; 37, с. 201-210]. Наприкінці XIX – початку XX ст. помітно пожвавилась етнографічна діяльність українських учених. Виникла народознавча школа під керівництвом І.Франка, яка об’єднала етнографів, фольклористів і дослідників музичної культури [28, с. 240-241].

Понад двадцять років вивченням культури і побуту населення галицької Гуцульщини займався відомий український етнограф В. Шухевич. У другій частині своєї п’яти томної монографії «Гуцульщина» [30, с. 145-318] автор детально описав матеріальну та духовну культуру, побут пастухів. Зокрема, зупинився на житлово-господарському будівництві, подав план забудови полонини Людова, розповів про громаду пастухів, оплату їх праці і життя на полонині, про випас різних тварин на гірських пасовищах, доїння овець і виготовлення продуктів з молока тощо.

Після I Світової війни зріс інтерес вчених до полонинського господарства Гуцульщини. На увагу заслуговує етнографічна діяльність Я. Фальковського, який, розглянувши тваринництво долини Пруту, відзначив, що «тут давно люди жили з худоби» [33, с. 7-67]. Він подав плани забудови полонини Хом’як, виробничо-господарської будівлі і пастушого житла, описав перевезення гуцулами молочних виробів з полонин тощо. Він також відзначив, що через відсутність полонин між Ч. Потоком і Ч. Ославами, тут споруджували кошари для овець і колиби для пастухів на луках.

На початку XX ст. А. Онищук детально описав вірування гуцулів, що пов’язані з охороною худоби, подав назви полонин, а також термінологію назв домашніх тварин за їх статтю, віком, породою, кольором тощо [23].

Надзвичайно цінні матеріали містить монографія Р. Гарасимчука та В. Табора [35]. Автори детально дослідили 15 полонин Косівського і Надвірнянського повітів та звернули особливу увагу на такі маловивчені питання полонинського господарства як породний склад тварин, полонинський посуд, звичаєве право, транспорт, будівництво, дотримання гігієни, лікування пастухів і тварин тощо.

У післявоєнний період особливий інтерес до вивчення полонинського господарства приділяли І. Симоненко [43, с. 393-388], Я. Подоляк [40, с. 193-292] та ін. У пізніші роки слід відзначити праці І. Могитича [21, с. 417-460] та М. Мандибури [19]. Чимале значення має праця Й. Дзендзелівського, в якій розглядаються питання генезису і функціонування пастушої термінології [7]. Певна інформація про полонинське господарство зустрічається у «Історії міст і сіл Української РСР» [12-14].

Серед вище наведених публікацій, окрім праці М. Мандибури, практично немає комплексної, присвяченої полонинському господарству цілої Гуцульщини, яка б становила особливий інтерес саме тепер, коли цей вид господарювання занепадає і необхідний певний поштовх для його відродження.

Для підготовки статті використано праці попередніх дослідників, архівні документи та спогади очевидців, що зберігаються у Домашньому архіві родини Клапчуків. Особливу шану автор складає Мар'янові Мандибурі, який, на наш погляд, найповніше відкрив особливості полонинського господарства Гуцульщини.

Гуцульські поселення, що, в основному, розташовані в гірських частинах долинах рік Тиса, Прут, Серет, Черемош, Рибниця, Пістинька та Бистриця Надвірнянська, не мали значних сільськогосподарських угідь. У 1886-1900 рр. у Косівському повіті було 4,9 % ріллі, 20,2 % – лук, 24,1 % – пасовищ та 47,8 % лісів. В цей же час у Надвірнянському повіті – 8,4 % ріллі, 17,5 % – лук, 14,3 % – пасовищ та 56,3 % лісів [41, с. 126-133]. У 1920-1930 рр. орні землі становили приблизно 7,6 %, сіножаті – 17, пасовища і полонини – 36,6 % території [13, с. 126]. У Надвірнянському повіті орні землі займали 12,7 %, сіножаті – 12,2, пасовища і полонини – 13,7 %, решту – лісові землі [55, 44]. У гірських селах Надвірнянського повіту в 1900 р. на одного мешканця припадало 0,2-0,4 га ріллі, а у передгірних – близько 1,5 га (максимум – у Верхньому Майдані (3,2 га на одного мешканця) [44, с. 290-417; 58, 58-257].

Невеликі ділянки землі засівались житом, ячменем, кукурудзою, вівсом, льоном. Садити картоплю та бобові. Врожайність була надзвичайно низькою. Так, в Косівському повіті в 1931-1937 рр. [46, с. 45-46; 47, с. 46-51] урожайність сільськогосподарських культур складала: пшениця – 9,8-11 ц/га, жито – 9,4-9,7, ячмінь – 5-5,2, овес – 7,3-7,5, картопля – 29-72. У Надвірнянському повіті картина була наступною: пшениця – 5,3-8,8 ц/га, жито – 10,2-10,6, ячмінь – 7,6-7,9, овес – 7,6-9,8, картопля – 99-103. А у рівнинній частині Коломийського повіту вона була в 1,2-1,5 рази вищою [13, с. 126-389].

Орна земля, не могла прогодувати і 10 % населення. Гористі неврожайні землі, ранні холодні зими були причиною того, що землеробство на Гуцульщині не мало великого значення. Існуючі наділи непродуктивної землі не могли забезпечити навіть прожиття її власників; убога частина гуцулів вмирала з голоду [1, с. 145]. Незважаючи на це, близько 60 % селян було зайнято виключно у сільському господарстві.

На 1 жителя Гуцульщини урожай був доволі мізерним [45, с. 111-116]. Зернових у Коломийському повіті збирали 109 кг або 300 г на день, а у Косівському та Надвірнянському на 1 жителя припадало, відповідно, лише 57 та 160 г на день! Хіба можна було прожити, харчуючись такою мізерною кількістю мучних виробів, виготовлених з зернових. Правда, рятувала картопля, якої вирощувалось з розрахунку на 1 жителя в день: у Коломийському та Надвірнянському повітах – по 690 г, у Косівському – 254.

Найважливіше місце на Гуцульщині займало тваринництво, в т.ч. – вівчарство. Випас худоби, переробка молока, заготівля сіна на зиму були основними заняттями гуцулів. Худоба давала й інший прибуток – зі шкір виготовляли кожухи, кептарі, взуття, головні убори, кінську збрую; з рогів – побутові речі; з овечої шерсті – сукно, з якого виготовляли зимовий одяг та ліжники. Гній використовувався для удобрення городів і сінокосів.

Населення Гуцульщини з давніх часів розводило різні види домашніх тварин [18, с. 11-12]. Особливо цінувались вівці, які давали селянам усе найнеобхідніше – молоко та молочні продукти, м'ясо, одяг, взуття тощо. У більшості сіл Надвірнянського повіту наприкінці XIX ст. на 1 родину припадало по 0,2-0,3 коней, 0,9-1,9 голів великої рогатої худоби (надалі –ВРХ), 0,2-0,4 голів овець. Свиней найбільше вирощували у Саджавці та Красній, де були відходи сільськогосподарської продукції. Цікавим є той факт, що кількість худоби в 1880-1890 рр. зменшилась: овець – на 20 та ВРХ – на 30 % [15; 16, с. 18-19; 44, с. 290-417].

У Надвірнянському повіті в 1937 р. нараховувалось 20924 господарства, з яких 72,6% (15176) мали у своєму розпорядженні до 2 га земель сільськогосподарського призначення, 15,9 % (3327) – 2-5 га, 2,9 % (615) – 5-10 га, 0,4 % (74) – 15-50 га і лише 0,07 % (14) мало у своєму розпорядженні понад 50 га земель. У Коломийському повіті було 26512 господарств. З них 17368 (65,5 %) мали до 2 га землі, 5816 (21,9 %) – від 2 до 5 га, а у Косівському нараховувалось 14866 господарств, з яких 8049 (54,1%) мали до 2 га землі, 2652 (17,8 %) – 2-5 га. [54, с. 12].

Розвитку тваринництва сприяли, насамперед, наявність гірських пасовищ і, починаючи з кінця XIX ст., інтенсивніше ведення лучного господарства, яке забезпечувало худобу кормами. Важливе значення мало і споживання селянами молочних і м'ясних продуктів власного виробництва. Для розвитку тваринництва у гірських районах Гуцульщини характерними були випас худоби на високогірних пасовищах (полонинах) влітку та підгодівля її сіном, заготовленим на гірських луках взимку. Найбільше полонин було в околицях Жаб'я, Гриняви та Зеленої. Використовувались також полонини у східній частині Чорногори, у північній частині Гринявських гір, на гірських масивах між селами Космач, Ворохта, Делятин та Білі Ослави. На буковинській Гуцульщині полонини займали схили хребтів Яровиця, Темнатик та Максимець. На закарпатській Гуцульщині гірські пасовища знаходилися в західній частині Чорногори та на схід від Свидовця. Полонини були порослі травами низької кормової якості (біловус і щучник), ареали яких збільшувались через безсистемний випас худоби, особливо овець.

Отже, для випасу худоби на Гуцульщині використовувалися гірські лучні площі (у весняному і осінньому періодах) та полонини, які мали для випасу вирішальне значення. У досліджуваний період на Гуцульщині дуже мало уваги приділяли догляду за гірськими пасовищами – на полонинах практично не виділяли окремих ділянок для випасу худоби і для косіння трави. Численні тимчасові споруди з огорожами для худоби залишались на одному місці по декілька років, внаслідок чого трав'яний покрив втрачав свої якісні характеристики. Лише на найприбутковіших пасовищах, розташованих недалеко від сіл, застосовувалися раціональні методи ведення господарства.

На гірських пасовищах закарпатської Гуцульщини, що належали державі, полонинські площі чергували для випасу і косіння. Крім того, регулярно переносили загороди для тварин, внаслідок чого угноювалось більше земельних ділянок і не знищувався трав'яний покрив, регулювали кількість худоби на полонинах тощо. Ці прогресивні форми господарювання застосовувались також і на окремих полонинах галицької Гуцульщини. На полонинах Данцеж і Пожижевська наприкінці 1920-х рр. було відкрито високогірну дослідну станцію, що мала сприяти підвищенню продуктивності місцевих гірських пасовищ. Цією ж станцією проводились певні заходи з покращення полонин і в околицях Микуличина та Космача, в т.ч. вираховувалось максимальне навантаження (табл. 1) [48, с. 29]. На державних гірських пасовищах Смітений і Гостів було споруджено зразкову

бриндзарню і господарські приміщення [56, с. 50]. Однак ці одинокі спроби, зрозуміло, не могли покращити полонинське господарство.

*Таблиця 1.
Максимально допустимі навантаження на полонини.*

Полонина	Площа, га	Норма використання до нормальної полонини	% території, що потрібний для 1 голови худоби	Кількість днів випасу на 1 га	Одноразовий випас, шт.
Буковинка	24	2/6	4	23	6
Товста	51	4/6	2	46	26
Сиголка	65	3/6	2,5	35	25
Пересліп	14	5/6	1,5	58	9
Гордя	63	3/6	2,5	35	24

Надзвичайно жорсткою була боротьба селян за використання полонин та право власності на них. Після скасування 17 квітня 1848 р. панщини в Галичині великі землевласники захопили значну кількість селянських земель, насамперед тих, що знаходилися в загальному користуванні, тобто ліси і пасовища. Боротьба за ці землі супроводжувалася сотнями судових процесів і селянських виступів [10, с. 23]. Селянам Микуличина Надвірнянського повіту за укладеною в 1868 р. угодою виділили лише 1000 моргів земель замість сервітутів на пасовисько площею понад 32 тис. моргів [17, с. 99]. Не менш скривдженими були й селяни інших гірських сіл Гуцульщини [2; 11, с. 23].

До 1902 р. розмежування земель було проведено в 54 селах, розташованих на території Марамороського комітату. Селяни 15 сіл одержали близько 12,9 тис. га лісів і пасовищ. За 14,5 тис. га виявлених тут «зайвих» земель селяни повинні були сплатити понад 200 тис. форинтів відкупу [11, с. 23]. Пограбованими виявилися і селяни Рахова [53, с. 46-170]. У них було забрано сіножаті, пасовища і навіть ті ґрунти, які вони використовували раніше як спільну власність [8, с. 14]. У Криворівні землевласникам Пшибиловським належало 3560 моргів лісів і пасовищ, а громаді – лише 1911 [13, с. 122].

Боротьба за сервітути призводила до конфліктів та відкритих виступів селян. Селянський рух на Буковині набрав великого розмаху вже наприкінці 1848 р. Його очолили депутати рейхстагу, серед яких особливо відзначився Л. Кобилиця [26, с. 243-244]. Він оголо-

сив ліси і полонини власністю селян, закликав їх не коритися поміщикам. Повстали селяни Вижниці, Берегомета та інших сіл. Незабаром повстання охопило всі гірські села Вижницького округу та Русько-Довгопільської округ. Відмовившись платити поміщикам, селяни вигнали свою худобу на панські пасовища та захопили панські ліси. Тільки після арешту ватажків та конфіскації великої кількості худоби поміщикам вдалося придушити селянський рух [24, с. 23]. У 1863 р. інтереси громад на переговорах з поміщиками представляв Ю. Федькович [27, с. 550].

Ліси і пасовища захоплювались також і державою. Селянам заборонялось пасти там худобу, навіть збирати гриби і ягоди. І. Франко в 1898 р. на основі судових документів викривав свавілля та зловживання австрійських властей, показав, як селяни протягом багатьох років боролися за повернення незаконно захопленої у них полонини Глистоватої [20]. Боротьба за землю на Гуцульщині велася не тільки між селянством і поміщиками, а також і всередині самого селянства. Багаті селяни скуповували землю, що призвело до майнового розшарування селянства, яке і раніше не було однорідним. Сеймовий закон 1868 р., який дозволяв необмежений поділ ґрунтів, був вигідний багатому селянству і лихварям. Багато гуцулів, потрапивши в тенета лихварів, втрачали не тільки пасовища і худобу, а іноді й усе своє майно. Все це негативно впливало на ведення полонинського господарства. Гірські пасовища, ставши власністю багатих лихварів і торговців худобою, часто переходили з рук у руки, міняючи свого власника [19, с. 27].

Обезземелення селян призводило до зменшення поголів'я худоби. Водночас збагачувалося куркульство, зосереджуючи у своїх руках значну кількість землі і худоби. Так, Мочерняк з Ворохти у другій половині ХІХ ст. володів 600-800 моргами полонин [17, с. 77]. Окремі багаті мали по 200 овець і до 50 голів ВРХ [51, с. 14-45]. У тогочасній пресі зазначалось, що куркулі були найбагатшими селянами в усій Галичині [34].

Поширеною формою була також лихва на худобу, яка вирізнялася цікавими комбінаціями, що були не на руку селянам [22, с. 5]. У Косівському повіті селяни, продавши лихварям телят, мусили їх утримувати ще декілька років [32, с. 40], у Надвірнянському повіті боржник за позичені у лихваря 10 зол. доглядав протягом трьох років тварин в рахунок процентів [13, с. 378]. На придбаних у буковинській Гуцульщині полонинах лихварі випасали волів на продаж, внаслідок чого місцеві селяни були змушені шукати для випасу власної худоби

пасовища на галицькій Гуцульщині [19, с. 28-29]. Після перерозподілу Гуцульщини в 1919 р. буковинські гуцули були позбавлені і цього. У 1920-х рр. лихварі і торговці володіли майже третиною полонин. У 1927 р. їм належали найкращі гірські пасовища. Із 112 полонин Косівського повіту (36290 га) 10467 га (28,8 %) були власністю лихварів і куркулів [57, с. 17-23]. Селяни мали в своєму користуванні 62 полонини. Більшість селян була змушена віддавати свою худобу на випас власникам або орендарям полонин, які на цьому добре заробляли, оскільки пастухи працювали в них лише за харчі чи невелику плату. Селяни галицької Гуцульщини орендували для випасу своєї худоби близько половини полонин [19, с. 29].

Незважаючи на прийняті в 1877 і 1881 рр. закони проти лихварства, лихва не зникла, а існувала і, можливо, навіть у більших масштабах, ніж раніше [3]. У кінці XIX ст. під тиском громадськості було видано і ряд розпоряджень про обмеження лихварства на Закарпатті, де, поряд з грошовою орендою лісів і пасовищ, широко практикувалася і натуральна оренда. Р. Кайндль відзначав, що за випас однієї корови на поміщицькому пасовищі селянин платив досить велику суму – 10-13 гульденів за сезон і працював 2 дні в панському господарстві, а за випас вівці власники полонин брали 1-2 гульдени. З кожної ж свині її власник за літній сезон платив 2-3 гульдени [36].

Селянство Гуцульщини зазнавало утисків і експлуатації також і від податкового гніту. Свідомо збільшуючи земельний податок, правлячі кола різко погіршували і без того важке економічне становище селянства [17, с. 90]. У 1886 р. селяни Косівського, Печеніжинського та Надвірнянського повітів сплатили державі 110 тис. зол. податків, а через 10 років, в 1896 р., – понад 123 тис. [29, с. 63-65]. Селяни багатьох сіл зверталися до крайового сейму з проханням позбавити їх громадських робіт, сплати податків, надати їм можливості самим обирати гмінних писарів. Вони скаржилися на лихварів, вимагали дозволу користуватися вогнепальною зброєю, необхідною для охорони худоби від нападу диких звірів [51, с. 120]. Прогресуюче зростання податків та лихварство руйнували господарства селян. Особливо важкі умови життя були під час I Світової війни. Селяни не мали можливості випасати худобу на полонинах, а селяни Рахова через брак кормів і підвищення цін на товари першої необхідності змушені були продавати свою худобу [25, с. 255]. У квітні 1919 р. Народний комісаріат Тисодолинського (Рахівського) округу Угорської Радянської Республіки оголосив вибори, зазначаючи, що кожне село отримає пасовища і будуть вирішені питання випасу худоби

[12, с. 479]. Однак, територію окупувала Чехословаччина, що у 1919-1920 рр. провела земельну реформу, згідно з якою полонини стали власністю держави, а потім були викуплені уже чехословацькими землевласниками. Тобто, в результаті цієї земельної реформи становище селян практично не змінилось.

У 1934-1937 рр. у долинах Пруту (6563 га) та Бистриці Надвірнянської (4121,5 га) нараховувалось понад 60 полонин загальною площею 10684,5 га, власниками яких були українські селяни – 4808 (45%), сільські громади – 2602 га (24%), євреї – 1667 (16%), держава – 1447 га (13,5%) та інші [45; с. 55]. Практично всі середньовисотні природні луки закарпатської Гуцульщини використовувались для випасу худоби, а загалом на Гуцульщині було більше 150 полонин площею понад 20 тис. га.

На основі вищенаведеного можна зробити наступні висновки:

1. Найважливіше місце в економіці Гуцульщини займало тваринництво, в тому числі – вівчарство. Випас влітку худоби, переробка молока, заготівля сіна на зиму – були основними заняттями гуцулів. Худоба давала й інший прибуток: зі шкір виготовлялись кожухи, кептарі, взуття, головні убори, кінська збруя, з рогів ВРХ – дрібні побутові речі; з овечої шерсті – різнокольорове сукно, з якого виготовляли зимовий одяг та ліжники.

2. Розвитку гірського тваринництва сприяли наявність гірських пасовищ і інтенсивне ведення лучного господарства. У галицькій Гуцульщині найбільшими були жаб'євські і гринявські комплекси полонин; використовувались також полонини у східній частині Чорногори, північній частині Гринявських гір, на гірських масивах між селами Космач, Ворохта, Делятин та Білі Ослави. На буковинській Гуцульщині полонини займали схили хребтів Яровиця, Темнатик та Максимець. На закарпатській Гуцульщині гірські пасовища розташовувались в західній частині Чорногори, сході Свидовця та Марамороському масиві.

3. На Гуцульщині дуже мало уваги приділяли догляду за гірськими пасовищами – на полонинах практично не виділяли окремих ділянок для випасу худоби і косіння трави. На полонинах Данець і Пожижевська було відкрито високогірну дослідну станцію, внаслідок чого було встановлено максимальне навантаження на полонини. На державних пасовищах Смітений і Гостів споруджено зразкову бриндзарню і господарські приміщення.

4. Надзвичайно жорсткою була боротьба селян за використання полонин та права власності на них після скасування панщини. Боротьба за сервітути призводила до конфліктів та відкритих виступів

селян. Обезземелення гуцулів призводило до зменшення поголів'я худоби у селян. Водночас збагачувалося куркульство, зосереджуючи у своїх руках значну кількість землі і худоби. Поширеною формою була також лихва на худобу. Виступи селян проти нещадної експлуатації населення Галичини лихварями сприяли прийняттю в 1877 і 1881 рр. законів проти лихварства. Селянство Гуцульщини знавало утисків і від податкового гніту.

5. Після перерозподілу Гуцульщини буковинські гуцули були позбавлені можливості випасати свою худобу на полонинах Косівщини. У 1920-х рр. на галицькій Гуцульщині лихварі і торговці володіли майже третиною полонин. У користуванні селян було 62 полонини у Косівському повіті, понад 60 – у Надвірнянському, близько 30 – на закарпатській та 20 – буковинській Гуцульщині. У 1934-1937 рр. у долинах Пруту та Бистриці Надвірнянської нараховувалось понад 60 полонин загальною площею 10684,5 га, власниками яких були українські селяни (45%), сільські громади (24%), євреї (16%) та держава (13,5%). У верхів'ях Черемошів та Серету функціонувало 29 великих та середніх полонин, з яких 4 (13,8 %) належали державі, 5 – громадам (17,2 %), гуцули мали у своєму розпорядженні 3 полонини (10,4 %), євреї – 4 (13,8 %), купцям належало 2 (6,9 %), решта (11 або 37,9 %) були у сукупному користуванні. Практично всі середньовисотні природні луки закарпатської Гуцульщини використовувались для випасу худоби. Таким чином, на Гуцульщині діяло більше 150 полонин площею понад 20 тис. га.

Джерела і література:

1. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. – К., 1957. – С. 145.
2. Буковина. – 1898. – 27 травня.
3. Буковинские ведомости. – 1897. – 13 апреля.
4. Вагилевич И. Гуцулы, карпатские горцы / И. Вагилевич // Сын отчества. – Спб., 1842. – Кн. III. – С. 1-31.
5. Вагилевич И. Гуцулы, обитатели восточной отрясли Карпат / И. Вагилевич // Пантеон. – Спб., 1855. – Т. XXI. – Кн. 5. – Отд. III. – С. 17-36.
6. Головацький Я. Мандрівка по галицькій та угорській Русі: Описана в Аркушах до приятеля у Л. – Післямова «Слово любові до рідного краю» М.Вальо і З.Матисякевича / Я. Головацький // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49-94.
7. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика / Й. О. Дзензелівський. – Частина II. – 120 с. + карти 121-270 + зведені карти.

8. Еган Е. Економічне положення руських селян в Угорщині / Е. Еган. – Львів, 1901. – С. 14.
9. Заклинський Р. Географія Руси. Часть перша. Русь галицка, буковинська и угорска [З картою Галичини, Буковини и угорской Руси] / Р. Заклинський. – Львовь : Друкарня т-ва им. Шевченка, 1877. – 147 с.
10. З історії Української РСР. – К., 1963. – Вип. 8. – С. 23.
11. Ілько В. Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900-1919) / В. Ілько. – Львів: Вид-во Льв. ун-ту, 1973. – 151 с.
12. Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 788 с.
13. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 639 с.
14. Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 704 с.
15. Клапчук В. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. – Делятин: Фоліант, 2007. – 584 с.
16. Клапчук М. М. Границя між землеробським та скотарським типом господарства на Делятинщині в XVII-XIX ст. / М. М. Клапчук // Культура та побут населення Українських Карпат: Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР [Тези доповідей та повідомлень]. – Ужгород, 1972. – С. 18-19.
17. Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. / М. М. Кравець. – Львів, 1964. – 117 с.
18. Крип'якевич І. З історії Гуцульщини / І. Крип'якевич. – Львів, 1929. – С. 11-12.
19. Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х років ХХ ст. / М. Д. Мандибура. – К.: Наукова думка, 1978. – 191 с.
20. Мельничук Я. Недописана стаття / Я. Мельничук. Прикарпатська правда. – 1971. – 27 серпня.
21. Могитич І. Полонинські будівлі / І. Могитич // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 1999. – Т. IV. – С. 417-460.
22. Олеськів Я. Розвій селянських господарств у Східній Галичині (1848-1898) / Я. Олеськів // Економіст. – 1904. – № 1-5. – С. 5.
23. Онищук А. Останки первісної культури у гуцулів / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 1-177.
24. Селянський рух на Буковині в 40-х роках ХІХ ст. – Чернівці. – С. 23.
25. Українсько-угорські історичні зв'язки. – К., 1964. – С. 255.
26. Українська радянська енциклопедія. – К., 1980. – Т. 5. – С. 243-244.
27. Українська радянська енциклопедія. – К., 1984. – Т. 11. – Кн. 1. – С. 550.
28. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / І. Франко. – К., 1955. – С. 240-241.

29. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Львів, 1899. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 1-144.
30. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Львів, 1901. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 145-318.
31. Bielowski A. Pokucie / A. Bielowski // Dodatek miesięczny do gazety «Czas». – Kraków, 1857. – S. 653-735.
32. Caro L. Lichwa na wesi w Galicji / L. Caro // Przegląd powszechny. – 1893. – Т. 40. – S. 40.
33. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huzulszczyny: Dolinami Prutu, Bystricy Nadwórniańskiej, Bystricy Solotwińskiej i Lomnicy / J. Falkowski // Prace etnograficzne. – Т. III. – Lwów, 1937. – 170 s.
34. Glos. – 1877. – № 26.
35. Harasymczuk R. Etnografia polonin huculskich / R. Harasymczuk, W. Tabor // Lud. – Т. XXXV. – Lwów : Druk. L. Wiśniewskiego, 1938. – 88 s.
36. Kaindl R. Aus dem ungarischen Marmarosch / R. Kaindl // Allgemeine zeitung. – 1898. – № 50.
37. Kaindl R. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów / R. Kaindl // Lud. – Lwów, 1896. – Т. 2. – S. 201-210.
38. Kolberg O. Ruś karpacka. Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław; Poznań, 1970. – Т. 54. – Cz. I. – 335 s. + I-LXXII; Dzieła wszystkie. – Wrocław; Poznań, 1971. – Т. 55. – Cz. II. – 565 s.
39. Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna Górali ruskich / I. Kopernicki // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Kraków, 1889. – Т. XIII. – Cz. 2. – 54 s.
40. Podolák J. Poloninské hospodárstvo Huculov v Ukrajinských Karpatach / J. Podolák // Slovenský národopis. – Bratislava, 1966. – № 2. – S. 193-292.
41. Podręcznik statystyki Galicyi 1886. – Lwów, 1887. – S. 126-133.
42. Pol W. Z Czarnego lasu i Czarnej gory / W. Pol. – Lwów, 1876. – Т. IV. – S. 359-393.
43. Simonenko J. Almenwirtschaftliche Schafzucht der ukrainischen Bevölkerung in den Waldkarpaten im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts / J. Simonenko // Viehsucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. – Budapest, 1961. – S. 363-388.
44. Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S. 44- 703.
45. Sprawozdanie wojewody stanisławowskiego za rok 1934/1935. – S. 111-116.
46. Statystyka Polski. – Warszawa, 1932. – Serja B. – Z. 1. – Statystyka rolnicza. 1930-1931. – S. 45-46.
47. Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Serja C. – Z. 92. – Statystyka rolnicza. 1937. – S. 46-51.
48. Szysztowicz J. Poloniny Bukowinka, Towste, Sycholka, Hordje i Pereslip. Ich opis oraz project zagospodarowania / J. Szysztowicz. – Lwów, 1909. – S. 1-39.

49. Vahylevyč J. Huculové, obyvatelé východního pohoří karpatského / J. Vahylevyč // Časopis českého museum. – Praha, 1838. – Sv. 4. – S. 475-498; 1839. – Sv. 1. – S. 45-68.

50. Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnograficzny / L. Wajgiel // Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. – Kraków, 1887. – T. XI. – S. 49-86.

51. Witwicki S. Rys historyczny o Huculach / S. Witwicki. – Lwów, 1863. – 125 s.

52. Zawadzki W. Huculy / W. Zawadzki // Klosy. – Warszawa, 1872. – № 383-391.; Warszawa, 1873. – № 428-431.

53. Державний архів Закарпатської області (надалі – ДАЗО). – Ф. 348 «Мараморощ-сігетський крайовий королівський суд, м. Мараморощ-Сігет». – Оп. 1. – Од. зб. 8 «Скарги, протоколи, звіти, рішення суду та інше правове урегулювання урбаріальних відносин в селі Бочко-Рахів, 1905-1908». – Арк. 46, 130, 170.

54. Державний архів Івано-Франківської області (надалі – ДАІФО). – Ф. 2 «Станіславське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921-1939». – Оп. 7. – Од. зб. 1316 «Плани фінансово-господарської діяльності повітових відділів самоуправління Станіславського воєводства на 1937/38, 1938/39 і 1939/40 роки, 1937». – Арк. 12.

55. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславське воєводське управління. Таємна канцелярія, 1922-1939». – Оп. 14. – Од. зб. 51 «Монографічні зведення про повіти Станіславського воєводства. Звіт воєводської канцелярії про роботу відділів Станіславського воєводського управління, 1933». – Арк. 44.

56. ДАІФО. – Ф. 43 «Станіславське окружне земельне управління, м. Станіслав, 1894-1939». – Оп. 1. – Од. зб. 231 «Листування з Міністерством землеробства про покращення гірських пасовищ Станіславського воєводства, копії протоколів засідань воєводської комісії з гірських пасовищ, 1928-1929». – Арк. 50.

57. Центральний державний історичний архів у Львові (надалі – ЦДАЛ). – Ф. 1 «Белзький гродський суд, м. Белз, Белзького воєводства, 1462-1783». – Оп. 1. – Од. зб. 528 «Чистова книга декретів, 1650». – Арк. 17-19, 23.

58. ЦДАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська, 1785-1788 і Францисканська, 1819-1820 метрики». – Оп. VI. – Од. зб. 56-68, 80-81, 175, 257.